

*Biz Türkləriz... Vətənimiz
başdan-başa yer kürəsi
Bayrağımız al günəşdir,
çadırımız göy qübbəsi*

- deyən şairin bir ömürlük yolu mübarizələr qoynunda, dəniz kimi fırtınalı, coşqun oldu. Həyatı, xoşbəxtliyi hamar, rahat yolda yox, haqq səsinə ucaldaraq, döyüşərək, vuruşaraq yaşamaqda gördü. Fəlsəfi düşüncələrində Vətəni azad, müstəqil görmək istəyən şair "Doğransam da xıncım – xıncım, zərrə-zərrə, rizə-rizə, Məramımdır mübarizə!" – deyirdi. Bu şair Xəlil Rza Ulutürkdür. Azərbaycanda haqq səsi, harayı, sərt baxışları, fikirləri ilə tanınan və sevilən, böyük bir məhəbbətin əhatəsində yaşayan xalq şairi Xəlil Rza Ulutürk. Oktyabr ayının 21-də şairin doğum günüdür. Xatırladaq ki, 1932-ci ildə Azərbaycanın Salyan rayonunun Pirəbbə kəndində dünyaya göz açan sənətkar doğulduğu rayonda - 2 sayılı Salyan şəhər orta məktəbində təhsil alıb. Orta məktəbdə öz çalışqanlığı, fərasəti və davranışı ilə müəllimlərin rəğbətini qazanmış, 1939-1949-cu illərin məktəb həyatı Xəlilin bədii ədəbiyyat aləminə, necə deyirlər, poeziyanın əzablı, romantik yaradıcılıq meydanına çıxması üçün hazırlıq dövrü olub. Onun şifahi xalq ədəbiyyatını, klassik və müasir yazıçıların əsərlərini mütaliə etməsi, istər-istəməz onda yazıb-yaratmağa güclü həvəs oyatmışdı. Xəlil onu həyəcanlandıran, düşündürən hadisələrə bəzən poetik dillə ifadə etməyə çalışırdı. Onun ilk mətbu şeiri "Kitab" 1948-ci ildə "Azərbaycan pioneri" qəzetində dərc olunub. 1949-cu ildə Xəlilin Azərbaycan Dövlət Uiversitetinin filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsinə daxil olması, Bakı ədəbi mühiti onun yaradıcılıq imkanlarına geniş yol açdı. Universitetdə ədəbiyyatşünas-alim Cəfər Xəndanin, sonralar şair Bəxtiyar Vahabzadənin rəhbərlik etdiyi ədəbi dərnekədə, istərsə də Azərbaycan Yazıçılar Birliyində xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun başçılığı ilə keçirilən "Gənclər günü" məşğələlərində fəal iştirak etməsi Xəlil Rzanın şair kimi püxtələşməsinə ciddi təsir göstərmişdi. Onun tərcümeyi-halında qeyd olunur ki, 1954-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirən Xəlil Rza əmək fəaliyyətinə "Azərbaycan qadını" jurnalı redaksiyasında başlayıb. O burada ədəbi işçi vəzifəsində çalışdığı iki ildə dövrü mətbuatda çap etdirdiyi məqalə və şerlərlə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdi.

1954-cü ildə Xəlil Rza SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvü seçilir. Onun ilk şeirlər toplusu - "Bahar gəlir" kitabı nəşr olunur. 1957-ci ilin avqust ayında Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Xəlil Rzanı Moskvaya, M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində olan ikiillik Ali Ədəbiyyat kurslarına göndərməsi də gənc şairin gələcəyinə inamla bağlı olub. Xəlil Rza institutda rus ədəbiyyatının görkəmli sənətkarı Pavel Antokolskinin rəhbərlik etdiyi bölmədə poeziyanın nəzəri əsaslarını öyrənməklə yanaşı, dünya xalqlarının mədəni irsi ilə yaxından tanış olmuşdu. Moskvada təhsil illərində görkəmli rus şairi Samuil

Marşakın evində və Yasnaya Polyanada dahi Lev Tolstoyun xatirə muzeyində olması, Leninqrada Ermitaj xəzinəsinə kollektiv səfəri, Nazim Hikmət və Mixail Şoloxovla görüşləri gənc şairin xatirəsində dərin izlər buraxıb.

1959-cu ildə Xəlil Rza Bakıya qayıtdıqdan sonra Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun aspiranturasında təhsilini davam etdirmişdi. O, 1963-cü ildə "Müharibədən sonrakı Azərbaycan sovet ədəbiyyatında poema janrı (1945-1950)" mövzusunda yazdığı dissertasiyanı uğurla müdafiə etmiş, filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsinə layiq görülmüşdü. Onu institutda müəllim kimi saxlamışlar. Tələbə auditoriyasına müəllim kimi daxil olduğu gündən Xəlil Rza dərs proqramı çərçivəsi ilə məhdudlaşmamış, vətənpərvərlik ruhlu mühazirələrində qədim milli bəşəri dəyərlərimizdən və doğma dilimizdən ürek yangısı ilə söhbət açmışdır.

Xəlil Rza Azərbaycan dilinin saflığı, əcnəbi dilin təsirinə məruz qalması üçün özünəməxsus mübarizə yolu da seçmişdi. O, müasirlərinin diqqətini ana dilinin saflığını qorumağa cəlb etməyə, digər tərəfdən ruslaşdırma siyasətinə qarşı mübarizə aparmağa çalışmışdı. Əlbəttə, bütün bunlar dövlətin hakim dairələrinin nəzərdiçməyindən yayınmır, çox çəkmir ki,

"Boz qurda öyü", "Mən günəş üreklili Xəlil Rzayam" və başqa şeirlərində türkçülük məfkurəsi özünün biruzə verir. Xəlil Rzanın yaradıcılığında ana xətt olaraq türkçülük təbliğ olunur. O, türk dünyasını birliyə səsləyir. Son günlərini yaşayan sovet imperiyası ömrünü uzatmaq üçün 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycanın paytaxtı Bakıda dinc əhaliyə vəhşicəsinə divan tutdu. Bu qətlə, soyqırım siyasəti Qorbaçovun və onun əlaltılarının iradəsi ilə icra edilirdi. Bütün dünyanın açıq fikirlili adamları bu aksiyayı, bəşər tarixində misli görünməmiş qətləmlə lənətlə qarşıladılar. Sovet ordusu tərkibində zirehli tanklarla, hərbi gəmilər və müasir silah növləri ilə yaraqlanmış xüsusi tapşırıqla Bakını gülləbaran edənlərin törətdiyi cinayətlər Xəlil Rzanı sarsıtmışdı. O, bütün qüvvəsi ilə gecə-gündüz dinclik bilmədən, ürəyini məşələ çevirib xalq düşmənlərə qarşı mübarizəyə səsləyirdi. Xarici ölkə jurnalistlərinə verdiyi müsahibələrdə 20 yanvar hadisələrini, Qorbaçovun və onun əlaltılarının qanlı əməllərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmağa çalışırdı.

MİLLİ POETİK FİKRİ ZƏNGİNLƏŞDİRƏN ŞAİR

1990-cı il yanvarın 26-da Xəlil Rza SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi əməkdaşları tərəfindən həbs edildi. Moskvaya Lefortovo həbsxanasına göndərildi. Aramsız sorğu-sual, ağır ittiham şairin iradəsinə qıra bilmir, o, zində da mübarizəsini davam etdirirdi. 8 ay 13 gün öz mühitindən təcrid olunmuş şair odlu-alovlu qəlbinin işığında "Lefortovo gündəliyini", 200-dən çox, şer, poema və məktubunu qələmə aldı. Bu əsərlər mübariz şairin ictimai-siyasi dünyagörüşünü əks etdirməklə yanaşı, öz siqleti, bədii dəyəri, məzmunu cəhətdən milli poetik fikri zənginləşdirən misilsiz abidədir. "Lefortovo gündəliyi" şairin qəbul etdiyi Ulutürk təxəllüsünün vəsiqəsidir.

"Mən yenə dönəcəm Azərbaycana" şeirində şair belə yazır:

**“Doğransam da xıncım –
xıncım, zərrə-zərrə, rizə-rizə,
məramımdır mübarizə!”**

onun ictimai-pedaqoji fəaliyyəti məhdudlaşdırılır. 1984-cü ildə şairin "Ömürdən uzun gecələr" adlı kitabı və SSRİ xalqlarının dillərindən tərcümə edilmiş poetik əsərlərdən ibarət "Qardaşlıq çələngi" toplusu ictimaiyyət tərəfindən Azərbaycan SSR Dövlət mükafatına təqdim olunsada, hakim dairələrin etinasızlığı ilə qarşılanır. Bu soyuq münasibət onu sarsıtmır. Şairin ən böyük vəzifəsini yazıb yaratmaqda görən Xəlil Rza yorulmadan var qüvvəsi ilə çalışır. Yeni şerləri, elmi araşdırmaları ilə təsəlli tapır. 1985-ci ildə "Maqsud Şeyxzadənin bədii yaradıcılığı və Azərbaycan-Özbək ədəbi əlaqələrinin aktual problemləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. 1986-cı ildə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı xidmətlərinə görə ona əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı verilir.

BİZ TÜRKÜSTAN ELLƏRİYİK, QEYRƏT, QÜDRƏT SELLƏRİYİK

Vətəni varlığı qədər seven şairin Azərbaycanın hər çayında, çeşməsində səsi, nəfəsi var. Onun hər daşını lələ, mərcana bənzedən şair varlığı kimi sevdiyi vətən uğrunda daim mübarizələrdə çarpışıb. Ötən əsrin 80-ci illərin axırlarında xalq azadlıq hərəkatı genişləndiyi zaman Xəlil Rzanın gur səsi Azərbaycanın bütün regionlarında eşidilirdi. O, bütün varlığı ilə xalq hərəkatına qoşulmuşdu, hər yerdə rus şovinist siyasətini, Dağlıq Qarabağ torpağına təcavüz edən erməni daşnaklarını odlu-alovlu çıxışları ilə ifşa edirdi.

Biz Türküstan elləriyik,
Qeyrət, qüdrət selləriyik.
Daşnakları qovan bizik,
Dar gözləri ovan bizik.
Yeter meydan suladılar,
Yurdumuzu taladılar.

80-ci illərdə Azərbaycanda milli-demokratik hərəkatın başlanması, milli dövlətçiliyin bərpasından sonra türkçülük məfkurəsi ideoloji-mədəni önəm kəsb etmiş və bu, Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığında daha poetik qüvvətlə səslənmişdir. "Qalx ayağa Azərbaycan", "Yaz pasportunda",

Burda havam çatmır... hava istərəm,
Xəzər dənizinin özü boydaca.
Burda səmasızam, səma istərəm –
Günəşin aləmə sözü boydaca.
Gecələr bürünüb soyuq yorğana,
Yatmıram, dalıram Azərbaycana!
Nəfəsim kəsilsə... sürtüb üzümü,
Dağından-daşından qüvvət alacam.
Üzülse qollarım, dişimlə tutub
Uğrunda bir daha qılınc çalacam.
Dağından – daşından qüvvət alacam.

Xəlil Rza 1990-cı il yanvarın 29-dək - 40 illik ədəbi-bədii yaradıcılığı dövründə öz əsərlərini "Xəlil Xəlilov", "Xəlil Xəlilbəyli", "Xəlil Odsevər", "Xəlil Rza" təxəllüsləri ilə çap etdirmişdi. "Xəlil Rza Ulutürk" təxəllüsü isə şairin keçdiyi mübarizə yolunun, ədəbi-mənəvi axtarışlarının məntiqi nəticəsi idi. Şair ömrünün son illərində dünyasını dəyişən günədək yazdığı şerlərdə və nəşr etdirdiyi kitablarda Xəlil Rza Ulutürk imzasını qoymuşdur. Şairin vəfatından sonra, onun ömür-gün yoldaşı, Firəngiz xanım Xəlil Rzanın şerlərini, gündəliklərini və tərcümələrini sahmana salıb sanballı kitab halında Xəlil Rza Ulutürk imzası ilə nəşr etdirmişdir.

Zaman keçsə də, Xəlil Rza Ulutürk yaddaşlardan heç vaxt silinməyəcək. Poeziya pərəstişkarları onun təzə gəl-gül-çiçəyə qerq olmuş möhtəşəm "canlı" heykəlini həmişə ziyarət edəcək, xatirəsini əziz tutacaqlar. Bu poeziya Azərbaycana bağlı olan nümünədir. Azərbaycanın hər qarışı Xəlil Rza yaradıcılığında ehtiva olunur. Bu şairin vətən boyda ali bir sevgisindən irəli gəlir. Vətəni seven odlu-alovlu şair onun üçün təhlükə törədəcək yerlərdə belə haqq səsinə boğa bilmədi. Buna daxilindən gələn hissələri, mənliliyi, müdrikliliyi imkan vermədi. Ən çətin anlarda belə vətən sevgisi yüksəkdə dayandı. Odur ki, bu günümüzdə, gələcəyimizdə imzasını əbədləşdirdi, məzmunlu və alov püskürən şeirlərini, Azərbaycandan qaynaqlanan poeziyasının klassiklərin əsərləri sırasına daxil etdi.

Zümrüd BAYRAMOVA